

Два сквородинські діалоги 1783 року про боротьбу добра і зла та їх біографічний контекст

Назар Федорак

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка
Львівський національний університет імені Івана Франка
(79001, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна);
e-mail: nfedorak@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-9243-1515>

Зроблено спробу розкрити деякі ймовірні біографічні аспекти двох художньо-філософських діалогів Григорія Сковороди, написаних у 1783 році: «Боротьба Архістратига Михаїла зі Сатаною» та «Суперечка Біса з Варсавою». Присвяту першого твору Михайлові Ковалинському і пізнішу передмову до цього діалогу могла інспірувати родинна трагедія подружжя Ковалинських – смерть малолітнього сина. Імовірно, не випадково у передмові Г. Сковорода тричі звернувся до теми Воскресення, наполегливо нагадуючи, що смерть тіла – це не кінець життя людини, а тільки груба видимість кінця. Кожен, хто переступає поріг видимої смерті, насправді переходить до нового життя, тож і батько померлого сина мав вірити, що з часом знову зустрінеться з улюбленою дитиною, причому вже назавжди. Другий діалог є, можливо, найбільш автобіографічним у творчості Г. Сковорода. Репліки обох дійових осіб цього твору (Даймона і Варсави) звучать як внутрішні голоси самого автора діалогу. Водночас, за однією з гіпотез, прототипом Даймона можна вважати не просто якусь абстрактну силу сумніву, що перебувала чи поза душою та свідомістю Г. Сковорода, чи в межах його раціонального осягнення метафізики світобудови, а конкретну особу – Самуїла Миславського, молодшого товариша Г. Сковорода в роки навчання у Києво-Могилянській академії, а згодом єпископа й очільника Харківської колегії, через якого, можливо, назавжди закінчилась «офіційна» педагогічна кар'єра нашого філософа. Загалом, питання біографічної «наповненості» тих чи тих прозових творів Г. Сковорода надзвичайно складне та дискусійне в українському літературознавстві. Можливо, оприявлені у статті версії децю наблизять два «небесні» діалоги 1783 року до їх «земного» читацького сприйняття.

Ключові слова: діалоги 1783 року, біографія, притча, передмова, Михайло Ковалинський, Самуїл Миславський, припущення

Одним із найцікавіших питань у сучасному сквородинознавстві залишається зв'язок алегорично-символічних творів Григорія Сковорода (зокрема, написаних в усамітнено-мандрований період його і творчості) з тими чи тими подіями, що їх прийнято називати реальними, в його особистій біографії чи в житті України останньої третини XVIII ст. Чи були тексти Г. Сковорода маркерами лише його внутрішньої, душевної, біографії, чи все-таки зберігали бодай якусь дотичність до подій зовнішніх, а також до людей, котрі відіграли більшу чи меншу роль у долі українського філософа? Спробуємо простежити в цьому ракурсі появу двох діалогів нашого автора, датованих 1783 роком, їхні можливі натяки й імовірний біографічний контекст.

Улітку 1783 року Г. Сковорода прибув до Великого Бурлука на Харківщині в гості до свого приятеля Якова Донця-Захаржевського (? – 1801). На той час філософа чи не найбільше переймали проблеми добра і зла, які у світовому масштабі він бачив як побільшену проекцію співіснування та боротьби цих двох начал у душі кожної людини [5, с. 219]. Перший твір на цю тему у вигляді діалогу, розпочатий (як виразно зазначено в авторській передмові) саме 1783 року і саме у Великому Бурлуці, отримав характерний підзаголовок: «*Чи*

*легко бути Благим*¹». Тут віддалено вчувається відлуння вкотре перефразованого епікурівського вислову, що його дуже любив і часто повторював Г. Сковорода: дяка Господові за те, що все потрібне зробив легким, а все важке – непотрібним. Тільки якщо цю «дяку» можна було би вважати «вступними дверима» для кожної людини до входу у щастя, то «*легко бути Благим*» – це радше про стан тієї людини, котра вже перебуває у щасті й однаково добре розуміє і легкість добра, і важкість зла.

До діалогу, який раз у раз переривають (насправді ж доповнюють і поглиблюють) притчі, Г. Сковорода долучив аж п'ятьох (зі семи, відомих за іменами у християнській традиції) архангелів: окрім Михаїла, якому відведено головну роль, іще Варахіїла, Гавріїла, Рафаїла й Уріїла. І тут варто навести не тільки підзаголовок, але й заголовок твору. В остаточному варіанті, який постав через п'ять років, коли Г. Сковорода дописав цей діалог, перебуваючи у Бабах біля Харкова, твір отримав назву «**Боротьба Архістратига Михаїла зі Сатаною**». Власне, тоді, в 1788-му, з'явилися і передмова, і присвята-звернення твору улюбленому сквородинському Михайлові – тобто Ковалинському. Перед тим, у березні 1787-го, подружжя Ковалинських спіткало велике горе: помер єдиний син, котрий мав лише сім років. Г. Сковорода щиро співчував другові, поділяв біль його гіркої втрати і, можливо, хотів допомогти – тим способом,

¹ Тобто добрим чи навіть «усудобрим».

яким найліпше вмів це робити, себто словом, – пережити цей удар долі та зрадливого світу.

Імовірно, не випадково у цій передмові автор тричі звернувся до теми Воскресення, наполегливо нагадуючи читачеві про те, що смерть тіла – це ніякий не кінець життя людини, а тільки груба видимість кінця. Кожен, хто переступив поріг видимої смерті, насправді перейшов до нового життя, тож і безутішний батько померлого малолітнього сина має вірити, що з часом знову зустрінеться з ним, причому зустрінеться назавжди – навічно! Спершу Г. Сковорода процитував слова урочистої пісні, які після читання Євангелія лунають під час недільної утрени – особливого богослужіння, цілковито присвяченого Христовому Воскресенню. У перекладі сучасною українською мовою цей пісенний рядок звучить так: «Повсякчас благословляючи Господа, оспівуємо Воскресення Його». Г. Сковорода радісно зізнався приятелеві щодо цього рядка: «Це моя Дія і Надія! Що бо є Воскресення? Воскресення є ціла Земля Ізраїлева. Просто сказавши, цілий Біблійний Світик» [4, с. 829]. А усвідомлюючи це та щиро вірячи у воскресення задля вічного життя, ще й заявив: «Співаю... “Бог нам це Свято дарував”. А ліпше співаю з моїм Давидом¹: “Я заснув, і спав, і прокинувся”²» [4, с. 829]. Триразове повторення тези про Воскресення в різних варіаціях може бути і не випадковим, адже особливо важливі й урочисті місця в різних церковних текстах часто повторюються саме тричі. Та головне – це прагнення Г. Сковорода відродити святкову надію на Воскресення в засмученій душі його друга.

При тому автор укотре нагадав М. Ковалинському про те, носієм якого славного імені йому випало бути. А отже, в усьому та за будь-яких обставин колишній учень мав наслідувати свого небесного покровителя – архангела Михаїла. Той же, як відомо, є немовби верховним командувачем Божого війська супроти нечистих сил, яких незмінно перемагає. Тож Г. Сковорода, даруючи свою «Боротьбу Архістратиґа Михаїла зі Сатаною про це: Легко бути Благим» М. Ковалинському, просив його не тільки: «Прийми від мене і цю Книжечку в Дар тобі, Іменем Твого-бо тезоіменита³ карбовану», – але ще й про таке: «Якщо Ім'я Михайлове прийняв був, прийми і Серце Його, співаючи з Книги Царственої⁴ Пісню оцю: “Серце моє твоїм, Твоє ж є моїм”⁵» [4, с. 829]. Напевно, Г. Сковорода мав тут на увазі те, що його колишньому учневі потрібно озброїти своє серце супроти зла та Божих

ворогів так, як повсякчас озброєним має його архангел Михаїл. І тоді, в такому стані серця, «в той час, о Михайле! суціль ти є Друг Хоронителеві твоєму Михаїлу» [4, с. 829].

Сама композиція цього діалогу теж немовби покликана показати читачеві розмаїття граней світу, а отже, й безмежну кількість відблисків добра і зла на тих гранях. Тут, у творі, вміщено і низку поезій, і серію коротких філософських роздумів-оповідань, і байку. Проте це жанрове розмаїття можна трактувати лише як декорації у своєрідній виставі, розгорнутій перед читачем, тобто цікавим і пишним оформленням «сцени тексту». А головним змістом своєрідного «спектаклю», представленого в діалозі, варто вважати переказ справжніх візій, що їх, переживши, Г. Сковорода поклав в основу своєї «Боротьби Архістратиґа Михаїла зі Сатаною» [5, с. 221]. Що це було справді так і що можливість побачити певні величні видіння йому дарував сам Господь, Г. Сковорода виразно написав наприкінці свого твору. Ось завершення його візійних картин, своєрідний підпис візіонера та пояснення, кому саме адресував він своє літературне творіння, – три останні абзаци діалогу:

«Дикий і Немандрований, неприступний КАВКАЗ розверзнув Гостинці свої Подорожнім. Море показало Дорогу Кораблям усім, що пливли. Об'явилися плодonoсні Острови, Кефи, Петри⁶, Гавані та Миси доброї Надії. Отворилися рятівні Пристановища всім Мореплавцям, навіть тим, котрі до Стародавнього Тарсису⁷ та до Одигітрії⁸ заблудили, до Хмарної Вогнедишної Горниці, задивлені на Александрію Фарійські Піраміди⁹.

Побачили Славне Царство та святу Землю Оту: “Там народила тебе Мати твоя”¹⁰. “Царя зі Славою побачте, й Очі ваші побачать Землю здалека”¹¹. Поупокоювались на Щедрих Місяцях і на Бл[а]женних Долинах, згідно з Писанням: “Їзте, о друзі! Пийте, впивайтесь, мої любі!”¹² Від Сьогодні засяяли над Головами святих Людей Променисті Вінці, оточуючи собою цю Адамантову СЛАВУ: “ЛЕГКО БУТИ БЛАГИМ”.

⁶ «Кефи» та «Петри» – очевидно, теж острови, тільки скелясті.

⁷ Тарсис – стародавня назва мітичного місця, де нібито видобували срібло.

⁸ Г. Сковорода подав такі примітки до назв «Тарсис» і «Одигітрія»: «Тарсис – це Коштовний Камінь. Це також і Місто, що має Кораблям Лоно» [4, с. 853]; «Одигітрія. Слово Еллінське, значить – Путівниця, Наставниця). Звідси в Акафісті: “Радуїся, Стовпе [вогненний], що всім [із темряви] дорогу показує...” та інше. Такі приморські Турні (тобто маяки. – Н. Ф.) при Затемненні Зірок скеровують Вогнем, що Горить на них, до Берега Плавиці. У Біблії називається: Стовп Хмарний, тобто високий, до Хмар сягає. Наприклад: “Він промовляв до них в стовпі хмарі” (Пс. 99 (98), 7. – Н. Ф.). Утворюється цим Стовпом Свята Біблія. Вона-бо нас, гнаних бурєю в Морі Світу цього, скеровує до Гавані тієї, де Вбогий Лазар із Авраамом і ціла Церква спочиває» [4, с. 853].

⁹ Примітка Г. Сковороди: «Фарійська Піраміда, або Турня, недалеко від Устя Ріки Нілу, де Місто Александрія» [4, с. 853].

¹⁰ Видозмінена цитата зі старозавітної Пісні пісень. Пор.: «...там тебе зачала твоя мати, там зачала та, що тебе породила» (П. п. 8, 5) [3, с. 745].

¹¹ Видозмінена цитата зі старозавітної Книги Ісаї. Пор.: «Царя в його красі побачать твої очі; узрять розлогу землю» (Іс. 33, 17) [3, с. 840].

¹² П. п. 5, 1 [3, с. 742].

¹ Тобто зі старозавітним царем-автором псалмів.

² Перефразовані слова зі старозавітної Книги псалмів. Пор.: «Я ліг собі й заснув, і пробудився, – бо Господь мене зберігає» (Пс. 3, 6) [3, с. 620].

³ Тобто святого, на чю честь названо свого часу певну людину.

⁴ Тобто з Біблії.

⁵ Перефразовані слова зі старозавітної Книги Самуїла. Пор.: «Я з тобою, й що в тебе на серці, те й у мене» (1 Сам. 14, 7) [3, с. 286].

Тоді й на мою Голову покладено Вінець нетлінний.
Архангели, Пісню Переможну заспівавши, злетіли
у Вишніх і знов оселились у сімох Пірамідах,
СУБОТАМИ великими названих, наглядаючи та
доглядаючи ПРЕМУДРОСТІ ДІМ СЕМИ-СУБОТНИЙ,
Славлячи ОЦЯ і СИНА, і СВЯТОГО ДУХА, Вчора,
Сьогодні та Довіку.

Це Видіння Я, Старець Даниїл Варсава¹,
воістину бачив. А написав на Просвічення
Невігласам блаженним отим: “ДАЙ МУДРОМУ
ПОРАДУ...”² І на Славу Людей святих ІЗРАЇЛЮ» [4,
с. 853–854].

Очевидно, того самого року – немовби слідом
за «Боротьбою Архістратиґа Михаїла зі Сатаною»
та як продовження цього твору чи перегук із ним –
Г. Сковорода написав схожий за тематикою інший
діалог: «Суперечка Біса з Варсавою». Можемо
спробувати змодельовати умовно-символічну
ситуацію: ставши свідками боротьби архістратиґа
Михаїла й інших архангелів зі Сатаною та
перемоги небесних сил над провідником світового
зла, Г. Сковорода спробував перенести отриманий
наочний урок на особистий ґрунт і перемогти
свого власного біса – тобто підступного Божого
ворога у власній душі. І якщо попередній діалог
завершився словесними картинками видінь, то цей
розпочався коротеньким повідомленням про, так
би мовити, приватне видіння («Коли при
Оновленні Світу збулося на мені оце: *Ὁ Στέφανος
τῶν Σοφῶν Πλοῦτος ἐστὶ αὐτῶν*. “Вінець Премудрих
Багатство Їхне”. Прит[чи]³. Ясніше кажучи: “*In
Corona Sapientum, Divitia Eorum*”. [–] Тоді в
Пустині явився мені Біс⁴ із Полчища отих:
“Клянучи Нечестивий Сатану, сам кляне свою
душу”⁵. Ім’я йому Даймон» [4, с. 871]), одразу
занурюючи читача в розмову двох персонажів,
один із яких має ім’я Варсава, а другий – Даймон
(Демон).

Деякі дослідники вважають «Суперечку Біса з
Варсавою» найбільш автобіографічним із-поміж
художніх творів Г. Сковорода. Леонід Ушкалов
стверджував ще більш категорично: мовляв, у
цьому діалозі «вперше й востаннє єдиним героєм
твору Сковорода виводить самого себе» [6, с. 244].
На думку Л. Ушкалова, обидва персонажі діалогу:
і Варсава, і Даймон – це «внутрішні голоси самого

Сковорода» [6, с. 244], які «уособлюють полярні
погляди на природу добра: той, що його дотримувався
Сковорода як автор циклу “Байки Харківські”,
зокрема байки “Змія та Буфон” (“Що ліпше добро,
то більшою працею окопалося, ніби ровом”), і той,
що його філософ обстоював уже в старості (добро –
легке)» [2, с. 768–769]. Відтак з’являється трактування
цього діалогу як відображення внутрішньої духовної
боротьби. При цьому, слід гадати, проводячи паралелі
між своїм спілкуванням із власним, «приватним»,
бісом і відомою за євангельськими текстами
розмовою Христа з дияволом у пустелі, Г. Сковорода
міг припускати, що й у душі Ісуса боролися начала
добра та зла? Це – надзвичайно сміливе припущення,
для якого в тексті діалогу, здається, все-таки замало
підстав...

Натомість є в тексті чимало закидів Даймона на
адресу Варсави. Наприклад, Даймон перепитує, чи
сьогодні (тобто на момент їхньої розмови) Варсава
«узаконоє» та «покладає Основою» «брехливу ТВЕРДЬ
оцю: “ПОТРІБНІСТЬ не ВАЖКА”?» [4, с. 871] Той
відповідає: «Аміль⁶, кажу тобі:

“НАСКІЛЬКИ ЩОСЬ ПОТРІБНІШЕ,
НАСТІЛЬКИ ЗРУЧНІШЕ”» [4, с. 872].

Тоді Даймон намагається загнати Варсаву на
слизьке. «Чи ти написав 30 Притч і подарував Їх
Опанасові Панкову?» [4, с. 872] – запитує він, маючи
на увазі 30 текстів «Байок Харківських». Коли
Варсава погоджується, що саме він був автором тих
«притч», Даймон нагадує йому ту одну, про яку писав
і Л. Ушкалов, із назвою «Змія та Буфон», і ті слова про
складність досягнення добра, які були там. Варсава
визнає й авторство тих своїх слів. «А! А! – радіє тоді
Даймон, упіймавши Варсаву на відвертій суперечності.
– Новий Архітектоне⁷! Нині-бо ти мені втрапив у
Пругло⁸» [4, с. 872]. Проте смиренний Варсава легко
видобувається з бісової пастки, каючись, що тодішні
слова були його гріхом, а тепер він упевнений у
протилежному. Між іншим, цей епізод – яскрава
практична ілюстрація постійного вправління
Г. Сковорода в пізнанні самого себе й у зв’язанні
позиції власного «я» при кожній зміні обставин, і
зовнішніх, і також – як бачимо – внутрішніх. Адже
кардинальну зміну думки про складність добра на
впевненість щодо його легкості було зумовлено
передусім об’єктивним процесом старішання та його
впливом на трансформацію духовного світу
Г. Сковорода [5, с. 224].

Автор діалогу зовсім не мав на меті уникати
гострих кутів. Парадоксально (на перший, тобто
зовнішній, погляд) назвавши Даймона своїм ворогом і
другом в одній особі, Варсава провадить із ним дуже
відвертий диспут, який зачіпає підвалини
християнського вчення. Приміром, Даймон
ототожнює Варсавину тезу про легкість добра з
легкістю досягнення для людини раю та вічного
життя. І намагається аргументовано заперечувати,
цитуючи, зокрема, слова самого Христа, наведені в

¹ Г. Сковорода часто називав себе Варсавою, обігруючи
гебрейське слово «вар» – син. Тобто Вар-сава – це син Сави,
яким і був Григорій Савич Сковорода.

² Прип. 9, 9 [3, с. 712].

³ Очевидно, Г. Сковорода цитував фрагмент зі старозавітної
Книги приповідок, який у сучасному перекладі має такий
вигляд: «Вінець мудрих – їхній хист» (Прип. 14, 24) [3, с. 716]. У
попередньому реченні наведено цю саму цитату грецькою
мовою, а в наступному – латинською.

⁴ Прозора аллюзія на епізод спокушання Христа в пустелі (див.:
Мт. 4, 1–10; Лк. 4, 1–13) [3, с. 10 (НЗ), с. 78 (НЗ)]. Водночас це
можна сприймати як натяк на те, що згадане видіння демона
Г. Сковорода пережив у Гусинці чи поблизу неї, бо саме ці
місця він любив називати своєю «пустинню» чи «пустинею».

⁵ Цитата зі старозавітної Книги Сирах. Пор. сучасний переклад:
«Коли безбожник проклинає противника, то він проклинає себе
самого» (Сир. 21, 27) [3, с. 783].

⁶ Тобто «хай буде так».

⁷ Тобто «архітектор».

⁸ Тобто в пастку, в сильце.

Євангелії: «Чи [ти] глухий, – запитує він Варсава, – не чував, який тісний Шлях, що веде в Царство Небесне? І яке мале Стадо рятваних¹? Як багато забажають увійти і не зможуть²? Як устане Дому Владика і замкне Двері³?.. “Тут буде Плач і Скрегіт Зубів, коли побачите Авраама, й Ісаака, й ін[ших] у Царст[ві] Божому, а вас вигнаних геть...”⁴» [4, с. 874] Але на ці, здавалося би, «залізні» аргументи Варсава реагує бурхливо: «О, Наклеп! З'єднав і змішав Вишне з Пекельним... Доки мене лаяв [ти], терпів [я] терпляче. Нині ж, о нечестивий і Підступний, Бога мого Благодарити перекладаєш у Скверну твою!.. Шлях Божих Слів перетворюєш на лукаву твою Стежку» [4, с. 874]. Даймон щиро дивується і навіть запитує, чого Варсава «біснується» [4, с. 874] (один із прикладів гумористичної гри слів у Г. Сковороди, бо ж Даймон – це біс і є, – тож коли «біснується» Варсава, він сам поводить як свій опонент). Тоді на доказ своєї рації Варсава наводить інші Господні слова: «Як може, – питає він Даймона, – Трудністю залякувати Той, що закликає, кажучи: “Прийдіть до мене, всі спрацьов[ані], і Я заспокою вас”⁵?» [4, с. 874] А на Даймонів закид, що все-таки тісними є ворота до Царства Небесного, Варсава відповідає, що тісні вони для верблюда⁶, проте доволі широкі для людини. Щоправда, не для кожної, а тільки для позбавленої зла та злоби, які і є тією «трудністю», що найбільше обтяжує. Шлях до Небесного Царства «воістину незручний і важкий для злих Мужів. Але вони за самими собою волочать цю Трудність, а на Путі Божій [її] не набувають, і нема Її во Віки. Злоба Доброту на шкоду, Отруту, на Труд і Хворобу сама собою собі-таки перетворює» [4, с. 875], – немовби поставив логічну крапку в диспуті на цю тему Г. Сковорода.

Зрештою, «Суперечка Біса з Варсавою» залишається одним із тих сквородинських текстів,

які найбільше інтригують і ваблять до себе дослідників. Зокрема, й у контексті реальної життєвої біографії нашого філософа та письменника. Наприклад, за версією сучасного літературознавця Ростислава Чопика, прототипом Даймона з цього діалогу треба вважати не якусь абстрактну силу сумніву, що перебувала чи то поза душею та свідомістю Сковороди, чи всередині, а одну конкретну особу – Самуїла Миславського [8]. Цей колишній талановитий студент Києво-Могилянської академії та, ймовірно, конкурент Г. Сковороди за право вважатися найздібнішим у науках (ще Павло Житецький повідомляв щодо Г. Сковороди, що «товаришем його по школі був Самуїл Миславський, якого він випереджав в успіхах у науці» [1, с. 165]), після здобуття вищої освіти зробив блискучу архіпастирську кар'єру – у структурі, звичайно ж, синодальної московської Церкви XVIII століття. Опікуючись у Харкові місцевим колегіумом, владика Миславський у 1769 році, фактично, перекрив Г. Сковороді як світській особі доступ до викладання катехізису (щоправда, не всі біографи Г. Сковороди поділяють цю думку). Водночас він пропонував своєму колишньому київському знайомому з академії дружбу та сприяння в усьому іншому. Тож, на думку Р. Чопика, саме до С. Миславського легко прикласти оте парадоксальне визначення, яке Варсава дає Даймонові: ворога та друга водночас. Окрім того, Р. Чопик указав на один хронологічний збіг: 1783 року владика Самуїла було поставлено на престол Київської Церкви з титулом митрополита Київського і Галицького. Коли про це призначення стало відомо Г. Сковороді, це, мовляв, могло зворохобити в ньому вир спогадів про події майже п'ятнадцятилітньої давності й підштовхнути до написання того-таки 1783 року «Суперечки Біса з Варсавою» [8].

Логіку такого припущення живить один ланцюжок спогадів – дуже непевний (адже важливі його ланки перетинаються з особою відомого творця та поширювача легенд Ізмаїла Срезневського) й, імовірно, викривлений, але все-таки збережений. Чи не найбільш стисло його виклав Л. Ушкалов: нібито «...священник із Лебедина⁷ отець Михайло Заліський – син протоієрея Федора Заліського, того самого, який зібрав цілу колекцію рукописів Сковороди, – у листі до Срезневського від 15 травня 1836 року писав про стосунки Миславського й Сковороди ось таке: мій батько розказував мені про Сковороду, що “він у роки навчання був співтоваришем колишнього київського митрополита Самуїла⁸” і що “Самуїл, уже коли став митрополитом, писав Сковороді листи, запрошуючи його до себе, щоб жити разом із ним, як із другом, але той відкинув його запрошення, відповівши з

¹ Тут Даймон прозоро покликається на Христові слова, процитовані в Євангелії від Матея: «Але тісні ті двері й вузька та дорога, що веде до життя, і мало таких, що її знаходять» (Мт. 7, 14) [3, с. 14 (НЗ)].

² Пор.: «Багато-бо покликаних, але вибраних мало» (Мт. 22, 14) [3, с. 34 (НЗ)].

³ Аллюзія на фрагмент Євангелія від Луки. Пор.: «І як господар устане й замкне двері, а ви, zostавивши знадвору, почнете стукати у двері та казати: Господи, відчини нам! – він відповідь вам: Не знаю вас, звідкіля ви» (Лк. 13, 25) [3, с. 95 (НЗ)].

⁴ Неточна цитата з Євангелія від Луки. Пор.: «Там буде плач і скрегіт зубів, коли побачите Авраама, Ісаака та Якова й усіх пророків у Царстві Божім, себе ж самих викинутих назовні» (Лк. 13, 28) [3, с. 93 (НЗ)].

⁵ Неточна цитата з Євангелія від Матея. Пор.: «Прийдіть до мене. Всі втомлені та обтяжені, і я облегию вас» (Мт. 11, 28) [3, с. 20 (НЗ)].

⁶ Аллюзія на відомий євангельський образ. Пор., наприклад: «Легше верблюдові пройти через вузьку в голці, ніж багатому увійти в Небесне Царство» (Мт. 19, 24) [3, с. 31 (НЗ)]. Г. Сковорода тут немовби переклав поняття матеріального багатства «духовною мовою»: земні статки – це те, що обтяжує людину на шляху до Неба, а обтяжуючи, породжує в ній злість. А тому що джерелом злості завжди є зло, тож і багатство можна вважати синонімом зла.

⁷ Нині Лебедин є містом обласного підпорядкування на Сумщині. Розташований приблизно за 170 км від Харкова.

⁸ Треба взяти до уваги те, що Г. Сковорода був майже на дев'ять років старший за С. Миславського, тож їхнє згодне товаришування в часи навчання в Києво-Могилянці могло відбуватися хіба що в той короткий період, коли Г. Сковорода повернувся до академії після своєї угорської місії, 1750 року, і ще не потрапив на роботу викладача до Переяславського колегіуму на початку року 1751-го.

погордою і непоштиво» [7, с. 265]. Тобто джерело цієї інформації (згадані листи С. Миславського до Г. Сковороди, вочевидь, не збереглися) – розповідь одного сучасника Г. Сковороди своєму синові, переказана в одному листі сина більш як через 40 років після смерти

Г. Сковороди і далі наведена у специфічному, який аж ніяк не можна назвати науково відповідальним, тексті І. Срезневського. Ступінь достовірності не вельми високий, але достатній для появи цікавої гіпотези про ймовірне фактичне підґрунтя «Суперечки Біса з Варсавою».

Список використаної літератури

1. Житецький П. Вибрані праці. Філологія. Київ: Наукова думка, 1987. 326 с.
2. Історія української літератури: У 12 т., т. 2. Давня література (друга половина XVI – XVIII ст.). Київ: Наукова думка, 2014. 839 с.
3. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / В перекладі І. Хоменка. Рим: Видавництво ОО Василян, 1963. 1464 с.
4. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Л. Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
5. СковороДАР. Життя, творчість, спадок: збірка творів / укл. Н. Федорак. Харків: ВД «ШКОЛА», 2022. 416 с.
6. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарії. Харків: Майдан, 2004. 776 с.
7. Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. 368 с. (Серія «Постаті культури»).
8. Чопик Р. Від Сковороди до Шевченка (рукопис монографії, підготовленої та рекомендованої до друку на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка). [Львів, 2017].

Надійшла до редакції 03 листопада 2022 р.

Прийнята до друку 02 грудня 2022 р.

References

1. Zhytec'kyj P. (1987). Vybrani praci. Filolohiya. Kyiv: Naukova dumka. 326 p.
2. Istoryia ukraïns'koyi literatury (2014): U 12 t., t. 2. Davnya literatura (druha polovyna XVI – XVIII st.). Kyiv: Naukova dumka. 839 p.
3. Svyate Pys'mo Staroho ta Novoho Zavitu (1963) / V perekladі I. Khomenka. Rym: Vydavnyctvo OO Vasyliyan. 1464 p.
4. Skovoroda H. Povna akademichna zbirka tvoriv (2011) / Za red. prof. L. Ushkalova. Kharkiv–Edmonton–Toronto: Majdan; Vydavnyctvo Kanads'koho Instytutu Ukraïns'kykh Studij. 1400 p.
5. SkovoroDAR. Zhyttya, tvorchist', spadok: zbirka tvoriv (2022) / uкл. N. Fedorak. Kharkiv: VD «SHKOLA». 416 p.
6. Ushkalov L. Hryhorij Skovoroda: seminarij (2004). Kharkiv: Majdan. 776 p.
7. Ushkalov L. Lovytva nevlavnoho ptakha: zhyttya Hryhoriya Skovorody (2017). Kyiv: DUKH I LITERA. 368 p. (Seriya «Postati kul'tury»).
8. Chopyk R. Vid Skovorody do Shevchenka (2017) (rukopys monohrafiyi, pidhotovlenoyi ta rekomendovanoyi do druku na zasidanni Vchenoyi rady L'vivs'koho nacional'noho universytetu imeni Ivana Franka). [L'viv].

Submitted November 03, 2022.

Accepted December 02, 2022.

Nazar Fedorak, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature named after Acad. M. Voznyak, Lviv Ivan Franko National University (79001, University Street, 1, Lviv, Ukraine); e-mail: nfedorak@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-9243-1515>

Two dialogues of Skovoroda from 1783 about the struggle between good and evil and their biographical context

The article attempts to reveal some probable biographical aspects of two artistic and philosophical dialogues of Hryhorij Skovoroda, written in 1783: *Archstrategist Michael's Struggle with Satan* and *The Devil's Controversy with Varsava*. The dedication of the first work to Mykhaylo Kovalyns'kyi and the later preface to this dialogue could have been inspired by the family tragedy of the Kovalyns'kyi couple – the death of their young son. It is probably not by chance that H. Skovoroda addressed the theme of the Resurrection three times in the preface, persistently reminding that the death of the body is not the end of human life, but only a rough appearance of the end. Everyone who crosses the threshold of apparent death actually passes to a new life, so the father of the dead son had to believe that in time he would meet his beloved child again, and already forever. The second dialogue is perhaps the most autobiographical in H. Skovoroda's writings. The lines of both protagonists of this work (Daimon and Varsava) sound like the inner voices of the author of the dialogue. At the same time, according to one of the hypotheses, the prototype of Daimon can be considered not just some abstract force of doubt that was either outside the soul and consciousness of H. Skovoroda, or within his rational understanding of the metaphysics of the universe, but a specific person – Samuyil Myslavs'kyi, a younger friend of H. Skovoroda during the years of study at the Kyiv Mohyla Academy, and later the bishop and head of the Kharkiv College, because of whom, perhaps, the "official" pedagogical career of our philosopher ended forever. In general, the issue of the biographical "fullness" of certain prose works of H. Skovoroda is extremely complex and debatable in Ukrainian literary studies. Perhaps the versions highlighted in the article will somewhat bring the two "heavenly" dialogues of 1783 closer to their "earthly" reader's perception.

Key words: dialogues of 1783, biography, parable, preface, Mykhaylo Kovalyns'kyi, Samuyil Myslavs'kyi, assumption
